

УДК 378.017.4:14

ГРОМАДЯНСЬКІ ЦІННОСТІ СУЧАСНОЇ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ: СИНЕРГЕТИЧНИЙ ПІДХІД

Світлана Цюра

*Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Дорошенка, 41, 79000 Львів, Україна*

Розглянуто механізми самоорганізації системи громадянських цінностей в юнацькому віці. Проаналізовано можливості безпосереднього та опосередкованого педагогічного впливу на розвиток цінностей громадянського суспільства в середовищі студентської молоді.

Ключові слова: громадянські цінності, громадянське виховання, самоорганізація, сенси, система, програми дослідження цінностей.

Апріорі вважаючи, що громадянське виховання є вагомим чинником збереження й усталення держав та суспільних систем, його ще з античного часу цілеспрямовано охоплюють у зміст соціального досвіду для організації виховного впливу. Відповідно зміст поняття “громадянин”, формуючись у контексті історичного часу певної культурної системи, здебільшого будувався навколо осі “воїн, захисник інтересів вітчизни”.

Соціальна група, якої це поняття стосувалося безпосередньо, далеко не вичерпувала всього суспільства. Апелюючи до своїх прав і обов’язків громадянина, людина усвідомлювала свої індивідуальні свободи як свою цінність на тлі постійної наявності менш суспільно цінного суб’єкта, наприклад, “варвара”, “раба”, “вільновідпущеного”. Формування середньовічної міської культури, що поступово приходила на зміну аграрній, характеризується процесом розширення кола людей, до яких можна адресувати поняття громадянин, водночас жорстко відмежовуючи “відкинутих від громадянства” жителів бідних кварталів, передмість, іновірців та інородців. Водночас війни європейських держав між собою, а також із власними колоніями, демократичні революції зачисляли “відкинутих” до тих, хто не лише має право “дбати про вітчизну” (наведемо приклад Жанни д’Арк), але і право бути захищеним у своїй вітчизні.

Паралельно термін “громадянське суспільство”—суспільство рівних поглиблюється у філософській думці XVII–XX століть: Т. Гобс (свобода і соціальні засади держави), Дж. Лок (добровільне спільнотворення громадянського суспільства), І. Кант (громадянський стан як здійснення свободи), А. де Токвіль (взаємодоповнення сили громади і сили влади), А. Росміні (релігійно-правова модель громадянського суспільства), Д. Маклін

(громадянське суспільство в умовах глобалізації), Т. Парсон (громадянське суспільство як соціальна спільнота).

Водночас поняття громадянина конструюється по-різному, навколо ідеї “природного права”, “революціонера”, “реформатора” або, навпаки, “стовпа суспільства”, “професіонала, що своєю компетентною працею розвиває себе і суспільство”, “повноцінного члена спільноти”, “права на вільний вибір” – до абсолютизації.

Акцентуючи на своїй цінності як громадянина, людина апелює до прав прийнятих, узаконених спільнотою, обов’язків, актуальних на загальному полі спільноти. “Прийнято вважати, що громадянське суспільство як соціально-культурне явище виникло в контексті історичного поступу західної цивілізації, залишається чи не найістотнішим елементом її видового буття і постає разом з людиною-громадянином модернових західноєвропейських міст і держав, яка усвідомила власні свободи і права і домагається їх належного соціально-політичного здійснення” [3, с. 11].

Вісь, навколо якої будується сприйняття себе як громадянина, є цінування себе як члена спільноти й окреслення “свого” простору в ній до межі, де починається простір і свобода вибору іншого.

“Цінності соціальні, – тлумачить педагогічний словник, – більш або менш загально визнані поведінкові стандарти, тобто переконання, які визнає суспільство або соціальна група щодо цілей, що їх необхідно досягти, і основних шляхів та засобів, що ведуть до цих цілей. Цінності соціальні – найважливіший елемент культури, системи соціальної регуляції, вони забезпечують загальну стратегічну регуляцію поведінки людей” [5, с. 422].

Соціальна ситуація розвитку цінностей “суспільства громадян”, “суспільства для громадян” в Україні тривалий час була несприятливою. Соціологічні опитування майже незмінно наводили досить високі показники кількості молодих людей, які виявляють бажання назавжди залишити країну, і низькі відсотки готовності активно обстоювати громадянські права і свободи. Наскільки змінилася ця ситуація у середовищі студентської молоді?

Соціогенез далеко не кожної вікової групи (студентів, старшокласників) у історичній практиці збігається у часі з лавиноподібними змінами у суспільній свідомості. Три роки тому середньостатистичному українському студентові абсурдною видалася б ситуація, що він із державним прапором у руках гуляє центром столичного міста. Водночас значні зміни у середовищі молодіжної субкультури на предмет ідентифікації нею цінностей національного громадянського характеру достатньо очевидні.

Дослідження, які у 2005 році проводив Центр соціальних ініціатив Інституту соціології НАН України, виявили, що в оціненні власної громадянської активності студенти багато у чому одностайні. Зокрема, аналізуючи участь студентів у роботі органів учнівського та студентського

самоврядування, більшість опитаних зазначили, що головна їхня функція – організація дозвілля. Основними перешкодами для їх діяльності було названо “відсутність у молоді бажання займатися самоврядуванням” (54% респондентів), організаційні труднощі, брак приміщення, коштів, обладнання (42%) [1].

Про рівень громадянської активності молоді може свідчити її участь у діяльності молодіжних громадських організацій. Дві третини опитаних анічогісінько не знають про такі організації; 39% тих, хто знає про такі організації, згадали “Пору”, 10% – “Пласт”, 7% – “Спілку молоді”, 6% – “Нову генерацію”, 4% – “Киевскую Русь”. Найбільше поінформованими виявилися студенти (43%), городяни (34%), представники Львівської, Донецької (по 39%) і Херсонської (38%) областей. Переважна більшість респондентів (76%) вважають, що найчастіше в громадське життя залучається молодь, яка прагне зробити на цьому кар’єру. Близько 45% вважають, що громадською діяльністю займаються незадоволені нинішньою державною політикою, тобто молоді люди, які дійсно прагнуть вирішити молодіжні проблеми; 13% зачисляють до громадських діячів тих, кому більше нема чим зайнятися.

Важливою складовою громадянської активності людини є її обізнаність зі своїми громадянськими правами та свободами та готовність їх відстоювати. Третина опитаних упевнені, що більшість молодих людей обізнана з правами і свободами людини. Водночас 48% вважають, що така обізнаність притаманна лише невеликому відсотку юнаків і дівчат. Кожен десятий стверджує, що сучасна молодь взагалі не має поняття про права і свободи громадянина. На думку респондентів, найбільше порушують права молодих людей бізнес–структури (39%), державні/урядові організації (38%), адміністрація навчальних закладів (34%), а найменше – органи місцевого самоврядування. Таким чином ці дані свідчать про малу структурованість громадянських цінностей, але не дають підстави стверджувати про їхню незначимість у середовищі сучасної студентської молоді.

Важливо, що у випадку порушень їхніх прав 43% вийдуть на масові акції протесту, 34% об’єднаються, щоб відстояти свої інтереси, 24% протестуватимуть самостійно [1].

Розглянемо проблему розвитку в сучасній студентській молоді цінностей громадянського суспільства з суб’єктного погляду і задамо три далеко не риторичних запитання **Хто? Що? Як?**

Хто виховуватиме? З погляду психологічного аналізу ми бачимо у книжці, фільмі, іншій людині, іншій країні лише те, що для нас сьогодні актуально, що вона може досягнути, у чому має потребу з огляду на спосіб мислення і життєдіяльності. Класичним для цього є приклад етнопсихології, коли людина епохи палеоліту одного з островів Тихого океану зіткнулася з

досягненнями цивілізації початку ХХ ст. Найбільше її захоплення викликав не автомобіль, книжка чи побутові прилади у будинку, а запалений на її очах сірник.

Науковий аналіз завдань з організації педагогічного впливу в напрямі формування громадянських цінностей у сучасної студентської молоді ставить педагогічну науку перед цілком очевидним фактом, що педагог, як суб'єкт впливу, сам не володіє досвідом життя у громадянському суспільстві, навіть більше, ціннісні орієнтації значної кількості професури вищої школи формувалися в умовах тоталітарного соціуму. Якщо ж поглянути на батьків сучасних студентів (надзвичайно важливого для молоді людини ймовірного носія громадянських цінностей) то вони – покоління, народжене у 60–70-х роках, інфіковане громадянськими цінностями тією ж мірою.

Водночас людина як самоорганізовуваний феномен володіє здатністю вирощувати нові структури, необхідні для виживання. Людина у своїй еволюції має запас предадаптивної активності. Однак, як вважає сучасна психологія, соціотипові риси особистості (колективізм чи індивідуалізм) виражають тенденцію цих систем до збереження і можуть бути охарактеризовані як адаптивні, а вияви індивідуальності особистості здебільшого відображають тенденцію системи до зміни і, будучи предадаптивними за своїм еволюційним сенсом, забезпечують потенційні можливості інших варіантів дальшої еволюції системи.

Зауважимо, що суб'єктивні спостереження дають підставу висунути тезу про те, що сучасні студенти володіють значним запасом інтелектуального і вольового потенціалу для контролю за процесами, що відбуваються у вищій школі та безпосередньо стосуються їхніх прав та інтересів. Залучення студентів (безпосереднє діяльнісне та опосередковане емоційне, ціннісне) до змін у житті України 2004–2006 років як суспільства громадян, які цікавляться своїм правом вибирати і готові його відстоювати, є фактом dokonаним.

Формування відношень особистості у системі “роль-для-групи” завжди опосередковується спільною діяльністю певної групи. Соціальна позиція людини у групі виявляється у соціальній ролі. Роль диктує прийнятні, допустимі цінності й ідеали, особливу “партитуру” спілкування цієї людини саме у цій групі. Спостерігаючи “партитуру” імператора, можна відчуті захоплення: “Яка роль!”. Спостерігаючи “меншого” брата біля егоїстичного “старшого” брата, можна відчуті відразу: “Не моя роль!”. Соціальні кризи і політичні війни, політична метушня, її неприваблива кухня у версії мас-медіа, реальні події в Україні, Росії, Білорусії – все це мінімум двічі “прогнало” сучасне студентство через горнило неминучого вибору суспільно-політичної позиції.

Цінності й ідеали, що їх суспільство (спільноти) опосередковує спільною діяльністю, перестають бути мотивами, про які людині просто відомо, що вони є. Такі мотиви стають стимулами поведінки. Якщо ти дієш відповідно до нормативних, санкціонованих групою ліній партитури – ти нічим не ризикуєш. Якщо твої дії йдуть у дисонанс – вся відповідальність за них лягає на тебе.

Відповідь на питання “Що?”. Сучасна філософія освіти чітко вирізняє дві засадні позиції у підході до розгляду мети і завдань школи з огляду на суспільство, складовою якого вона є.

- прихильники першої вважають, що завданням школи є збереження вічних і абсолютних цінностей і створення умов для присвоєння суспільних цінностей дитиною;
- представники другої переконують, що пріоритетними є цінності росту і розвитку дитини, пізнання нею себе, власних сенсів, набуття пізнавального інструментарію, а водночас і створення умов для присвоєння суспільних цінностей, що не існують, а наявні лише у суб’єктному їх сприйнятті.

Загальнонаукова теорія систем та її складова синергетика (теорія еволюції самоорганізовуваних систем) порушує проблему педагогічного впливу на процес формування громадянських цінностей перед ключовим питанням – як діють власні механізми самоорганізації громадянських цінностей у системі ціннісних пріоритетів молоді людини.

Синергетика вивчає системи самоорганізовані й нелінійні, у критичні моменти розвитку яких є можливою множина ймовірних варіантів вибору наступного вектора розвитку системи. Однак в умовах, коли у систему не втручаються або не втручалися раніше неадекватними впливами, вона сама будує структури, що відповідають вищому витку її еволюції. Зовнішні ж адекватні впливи, ті, що співзвучні з природним тенденціям еволюції системи, дають їй змогу повніше виявити преадаптивні можливості розвитку і розгорнути їх у зоні актуального.

Соціальна система суспільства і система цінностей окремо взятої людини – це засадно різні системи, але механізми самоорганізації у них діють за одними і тими ж законами, де за періодами структурування настають періоди самоініційованого руйнування уже неактуальних для системи структур, і лише таким чином може відбутися її еволюційне зростання.

Цінності соціальні – це елемент культури і стратегічна система регуляції соціальної поведінки. Соціальна система громадянського суспільства еволюціонує будує структури (у тому числі і соціальні цінності), що забезпечують щораз вищий рівень здійснення особистої свободи у тих її межах, в яких вона не стає на перешкоді аналогічному праву іншої людини. (Іноді, як нам видається, доводячи це право до повного

абсурду, наприклад, громадянський шлюб із улюбленим кленом або котом). Еволюція соціальної системи – це завжди процес, що має зовнішньо виразні форми, його віхи можна простежити у співвідношенні типових і нетипових явищ соціальної практики і у законодавчих положеннях.

Водночас звернемо увагу, еволюція цінностей соціальної системи – це розвиток природних тенденцій у межах певної культури, параметри якої окреслені як регіонально, так і історично, міра здійснення свободи молодого людини у різному культурному контексті різна.

Еволюція системи цінностей окремо взятої молодого людини студентського віку – це завжди більше внутрішній процес, відкриття нових цінностей, утворення нових сенсів. В. Франкл, автор школи логотерапії, у своїх викладах доводив, що є всього три напрями ймовірного утворення нового для людини сенсу: цінності творчості, цінності переживання і цінності відношення.

Отже, цінності громадянського суспільства існують у таких вимірах:

- соціальному, як властиві певним суспільствам, діючі сенсоутворювально і не актуальні в інших соціокультурних регіонах;
- особистому, як цінності переживання і відношення, що набули для людини власного сенсу.

Важливо, що у вимірі соціальному цінності не існують без суб'єктів (їх носіїв), у особистому не можуть виникнути без адресата – спільноти, у якій і для якої відбувається їх вияв.

Уточнивши механізми формування нових цінностей (як соціальних, так і особистісних регуляторів поведінки), теорія і практика виховання постає перед питанням уточнення змісту громадянського виховання.

Зміст виховання стандартно виводиться із змісту соціального досвіду. Що таке громадянське суспільство, цінності якого наявні (повинні бути, можуть сформуватися, на розвиток яких можна впливати) у сучасної молоді? Стандартна відповідь на це запитання приблизно така: це такий стан справ, який наявний у розвинутих країнах Європи та Північній Америці. При тому оцінні судження стосуються матеріальних умов життя і соціальної захищеності, а не політико-правових аспектів взаємовідносин спільноти і людини, громадян і держави.

Сучасні науковці (Ч. Тейлор, А. Колодій, А. Карась) виділяють низку інтерпретацій поняття “громадянське суспільство”:

- самостійна і незалежна від державного втручання соціальна структура;
- виокремлення сукупності неурядових громадських організацій (третій сектор), які визначаються його активним ядром;

- система інститутів, асоціацій і взаємодій політичного гатунку, що здатні впливати на політичний процес у державі;
- вся позаполітична чи позадержавна сфера суспільного життя; сукупність свідомих та активних громадян з високими моральними нормами та громадською відповідальністю;
- суспільна форма дискурсивних практик (“символічний світ”, сукупність суспільних кодів), в основі якої нарощуються значення громадянської культури населення та демократичні цінності.

Сучасні дослідники феномена громадянського суспільства погоджуються із тим, що “ключовим елементом еволюції громадянського суспільства є міра здійснення свободи людини в соціальній, економічній та політичній сферах”[3, с. 9].

Система цінностей молодого людини у юнацькому віці, яка вже пройшла основну кризу ідентифікації, є самоорганізовуваною, її підструктури формуються циклічно, так як, наприклад, кругообіг води у природі. Проходження чистих ідей через ґрунт життєдіяльності розчиняє загальні суспільні сенси і цілі у підсвідомому і викристалізовує у власних сенсах і цілях або й розчиняє як неактуальні. Водночас кризи розвитку зрілої особистості можуть супроводжуватися перебудовою системи цінностей.

Відповідь на запитання Як? з погляду синергетики буде найкоротшою. Свої структури система будує сама, зовнішні системи можуть цьому процесу сприяти або перешкоджати. Безперешкодно отримуючи енергію із середовища в будь-якій точці свого існування, самоорганізовувана система створює лише ту структуру, яка у певний момент відповідає вищому витку її еволюції.

Історично школі відомо дві основних моделі формування цінностей. Перша, масштабно апробована ще у релігійних школах і середовищах середньовіччя, – це виховання у душі цінностей. Коли існує і діє, вдосконалюючись, стабільна і розгалужена система ціннісного цілеспрямованого загальносуспільного впливу. Дитина **живе в атмосфері відношення** до певних цінностей, що домінує у групі (спільноті, культурі), пропонує, диктує, окреслює переваги та акцентує на негативних наслідках.

Друга – дитину **навчають аналізувати, вивчати, розвивати відношення**. Водночас у другій половині ХХ ст. було сформовано спеціальні програми дослідження власних ціннісних орієнтацій (“прояснення цінностей”), що спонукають молоду людину аналізувати свої особисті погляди та ціннісні орієнтації, зіставити їх із поглядами інших і більш системно та чітко зрозуміти власну систему цінного і менш цінного [2].

Недоліки першої моделі виховання у душі цінностей очевидні:

- ціннісні ієрархії суб'єктів, що організують виховні впливи, не є ідеальними утвореннями, зазнають змін а інколи викликають критичні оцінки студентства;
- окрім цінностей викладачів та батьків, сучасна молода людина студентського віку інформаційного суспільства має широкий спектр ідеалів і зразків ціннісних систем;
- інтеграція взаємовпливів у системі школа-сім'я-громадськість стає дедалі більше проблематичною, особливо з огляду на єдині ціннісні орієнтації;
- безпосередньо щодо цінностей громадянських, то потрібен тривалий час розвитку громадянського суспільства в Україні, щоб більшість суспільних структур навчилися на міні- і мета рівні адресувати молодій людині студентського віку таке послання: "Ти – громадянин, отже, вільна людина, ти маєш право на вибір".

Програми дослідження („прояснення”) власних цінностей проводяться в Україні здебільшого з ініціативи міжнародних правозахисних структур, фондів, що ставлять завдання роз'яснення цінностей громадянського суспільства, у рамках заходів ЮНЕСКО тощо. До педагогічних недоліків можна віднести один загального характеру. Беручи участь у тренінгах, групових проектах тощо, людина не стільки розвиває власні цінності, скільки устаюється в них, відстоюючи власні пріоритети та цінності у дискусіях, вдосконалює їх когнітивну інтерпретацію, усвідомлює, підводить логічно-доказову базу під те, що раніше сформувалося багато у чому неусвідомлено.

Недоліки другої моделі головно технологічного характеру. Прихильникам зауважують, що в атмосфері „прояснення” цінностей людина не стільки розвиває їх, скільки устаюється, стабілізує структури (наводить не лише стереотипні, але й шукає нові аргументи, дискутуючи відстоює зайняту позицію. Водночас створювати програми „прояснення” цінностей громадянського суспільства у середовищі студентської молоді важливо з погляду наступних аргументів.

По-перше, процеси самоорганізації ціннісних орієнтацій у середовищі студентської молоді не можуть бути поза увагою вищої школи, оскільки вона буде соціальною ситуацією розвитку молоді людини студентського віку.

По-друге, потенційні виховні можливості суспільствознавчих, гуманітарних дисциплін дають змогу не лише виносити на розсуд аудиторії величезні інформаційні масиви, але і обговорювати їх під кутом зору цінностей постіндустріальної культури. Інтелектуальний потенціал студентського середовища та вікові особливості ідентифікаційних процесів у юності створюють сприятливе середовище для внесення цінностей громадянського суспільства на початку їх структурування і когнітивної інтерпретації.

-
1. *Бажал А.* “Проблемний” портрет молоді людини // Дзеркало тижня. 2006. № 8.
 2. *Ги Лефрансу* Прикладная педагогическая психология. СПб., 2005.
 3. *Карась А.* Філософія громадянського суспільства в класичних теоріях і неklasичних інтерпретаціях: Монографія. Київ; Львів, 2003.
 4. Словарь-справочник по педагогике / Авт.-сост. В. А. Мижериков; Под. ред. П. И. Пидкасистого. М., 2004.

STUDENTS' CIVIC VALUES: SYNERGETIC APPROACH

Svitlana Tsiura

*Ivan Franko National University of L'viv
Doroshenko Str., 41, UA-79000 L'viv, Ukraine*

The paper considers the mechanisms of civic values system organization. It analyses the effects of direct and intermediary pedagogical influence on the civic values in student environment.

Key words: civic values, civic education, self-organization, sense, system, value research program.

Стаття надійшла до редколегії 18.10.2005

Прийнята до друку 28.04.2006